

УДК 811.111–342

О. В. Хапіна, О. К. Пеліван

РОЛЬ ПРОСОДІЇ В АКТУАЛІЗАЦІЇ КОМУНІКАТИВНОЇ ІНТЕНЦІЇ В АНГЛОМОВНОМУ ДІАЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ

Статтю присвячено аналізу просодичних засобів реалізації комунікативної інтенції в різних типах діалогів, дібраних із саундтреків до 4 сучасних англомовних фільмів.

Вдосконалена методика проведення фонетичного аналізу за допомогою сучасних комп'ютерних програм дала змогу виявити й унаочити відмінності в частотній, динамічній і темпоральній організації різних типів діалогів.

Проведення дослідження доводить існування цілої низки частотних, динамічних і темпоральних параметрів, що беруть участь у реалізації комунікативної інтенції в англомовному діалогічному дискурсі.

Ключові слова: комунікативна інтенція, англомовний діалогічний дискурс, просодичні засоби.

Статья посвящена исследованию просодических средств реализации коммуникативной интенции в разных типах диалогов, отобранных из саундтреков к 4 современным англоязычным фильмам.

В работе использовалась усовершенствованная методика проведения фонетического анализа с помощью современных компьютерных программ, которая позволила выявить и наглядно представить отличия в частотной, динамической и темпоральной организации разных типов исследуемых диалогов.

Проведенное исследование свидетельствует о существовании целого ряда частотных, динамических и темпоральных параметров интонации, которые принимают участие в реализации коммуникативной интенции в англоязычном диалогическом дискурсе.

Ключевые слова: коммуникативная интенция, англоязычный диалогический дискурс, просодические средства.

This thesis presents an experimental phonetic investigation, which deals with a comprehensive analysis of English-language dialogues. It focuses on the study of prosodic means of communicative intention realization in various types of the investigated dialogues.

The recorded speech was studied with the help of computer and statistical analyses which allowed to reveal those elements of prosody that actualize communicative intention in various types of the investigated dialogues.

The research proves the functional relevance of melodic, dynamic and temporal components of intonation in communicative intention realization in English dialogical discourse.

***Key words:** communicative intention, English dialogical discourse, prosodic means.*

Постановка проблеми. Дану роботу присвячено вивченню просодичних параметрів інтонації, які беруть участь у реалізації комунікативної інтенції в англомовному діалогічному дискурсі.

Сьогодні у вітчизняній і зарубіжній лінгвістиці спостерігається тенденція до широкого дослідження мовленнєвого спілкування, що трактується як складне, багатоаспектне явище і вивчається в цілій низці наук, у тому числі соціолінгвістиці, паралінгвістиці і комунікативній лінгвістиці. Для всіх цих напрямів характерним є прагнення відійти від лінгвістичного редукціонізму, в рамках якого об'єкт дослідження обмежувався виключно мовленнєвими текстами, ізольованими від умов їх породження, від людської діяльності, заради якої вони, власне, і були продуковані. Із 70-х років ХХ століття в зоні пильної уваги лінгвістів перебуває діяльнісний аспект мови, а саме взаємодія комунікативних цілей мовців і мовних виразів, що використовуються для їх досягнення. Досліджувані проблеми знаходяться на стику кількох філологічних дисциплін (психолінгвістики, соціолінгвістики та ін.). При цьому аналізуються процеси породження висловлення (В. Г. Костомаров, О. О. Леонт'єв, І. П. Сусов та ін.), розробляються концепції використання мови в повсякденній мовленнєвій практиці і пропонуються правила мовленнєвої поведінки (Г. П. Грайс, Дж. Ліч, Й. А. Стернін, Н. І. Формановська, Г. Г. Почепцов (мол.) та ін.), висвітлюються стратегії і тактики мовленнєвої поведінки (О. С. Ісерс, Є. В. Клюєв, Є. С. Попова та ін.). З огляду на це інтерес сучасних лінгвістів у першу чергу концентрується на соціально-мовленнєвій взаємодії комунікантів, у зв'язку з чим об'єктом дослідження виступає саме усний діалог як основна форма вербальної комунікації, де

кожне висловлення мовця є певною акцією, що викликає й зумовлює зворотну реакцію, створюючи особливий діалогічний дискурс.

Діалогічний дискурс інтерпретується в сучасній лінгвістиці як мовленнєва взаємодія двох (або більше) комунікантів, динамічна послідовність їхніх реплік, скерованих на вирішення того чи іншого завдання спілкування, визначеного певною стратегією та певною інтракційною **інтенцією**. Наявність спільної комунікативної інтенції, глобальної мети та теми, представленої у вигляді макропропозиції або макроструктури, є однією з основних характеристик діалогічного дискурсу.

У пропонованій роботі **інтенція** розглядається як найважливіший компонент мовленнєвої діяльності, що впливає на успішність або неуспішність комунікації, ефективну реалізацію практичних цілей учасників спілкування. Дослідженням ролі інтенції в організації мовленнєвої діяльності займалося багато вітчизняних і зарубіжних лінгвістів (Ю. Н. Антонова, Н. Д. Арутюнова, О. С. Ахманова, О. М. Гнатковська, В. З. Дем'янков, І. А. Зимня, Н. О. Кушнір, Г. Г. Матвеева, О. В. Падучева, Н. В. Паршук, Г. Г. Почепцов, Л. П. Семенов, Й. А. Стернін, Е. Р. Шакірова; Т. А. Ван Дейк, Дж. Остін, Дж. Серль та ін.). Значна кількість робіт у цій царині належить також соціологам і психологам (Е. Берн, Л. С. Виготський, Г. В. Вригт, Т. М. Дрідзе та ін.).

В теорії мовленнєвих актів інтенція розглядається в контексті ілокутивних сил висловлення та ілокутивних аспектів мовленнєвих актів. Розрізняються стандартні, формальні, діалогічно-орієнтовані, ілокутивні акти, а також типології ілокутивних актів у контексті соціальної взаємодії комунікантів. Робиться висновок про те, що в цілому ілокуція характеризується перш за все цілеспрямованістю мовленнєвого акту, тобто його інтенційністю [1; 2; 3; 4].

Соціолінгвістика аналізує реалізацію інтенції в аспекті соціальної належності учасників комунікації. Зазначено, що оптимальний вибір мовленнєвого вираження комунікативної інтенції мовця (адресанта) повинен узгоджуватись із соціальними характеристиками адресата. Найважливішим вважають параметри віку, суспільного стану комунікантів, ступеня близькості їхніх стосунків [5].

У психолінгвістиці інтенцію зараховують до характеристик початкового етапу породження висловлення. Вона розташовується на

проміжній стадії між формуванням мотиву висловлення і його внутрішнім програмуванням. Таким чином, процес опосередкування комунікативних інтенцій уможливило перехід від планування до безпосередньої мовленнєвої реалізації задуму висловлення [6:15].

В теорії мовленнєвого впливу інтенція розглядається в аспекті її оптимальної вербалізації. Успішність реалізації комунікативної інтенції безпосередньо залежить від вибору найефективнішої стратегії і тактики мовленнєвої поведінки для кожного конкретного типу інтенції, що демонструє рівень комунікативної компетенції суб'єкта спілкування. Дотичним також є поняття про правила побудови й умови успішності мовленнєвого акту і досягнення перлокутивного ефекту (дотримання/порушення принципів кооперативності і ввічливості) [1;3].

Комунікативна інтенція передбачає перетворення проблемної ситуації спілкування в комунікативне завдання, призначене мовцем для мовленнєвого вираження, один з найважливіших компонентів мовленнєвої діяльності, ситуативно і контекстно зумовленої.

Загальна інтенція є одночасним виявом кількох окремих інтенцій, що нашаровуються одна на одну. За етапом і часом реалізації вони поділяються на початкові і кінцеві.

Недотримання комунікантами правил кооперативної поведінки, порушення процесів породження і сприйняття, а також конфлікт комунікативних намірів інтерактантів може призвести до неповного здійснення комунікативних інтенцій. У цьому випадку фіксують комунікативний дискомфорт у спілкуванні. Якщо наявне повне нездійснення комунікативних інтенцій, то це тлумачиться як комунікативна невдача.

Отже, інтенція становить собою суб'єктивний фактор мовленнєвої взаємодії, який виявляється після усвідомлення суб'єктом мотивів породження мовлення і прогнозує його можливий результат.

Проте незважаючи на значну кількість праць, присвячених аналізу феномену інтенції, що проводяться як в Україні, Росії, так і в Західній Європі й Америці, саме *просодичні засоби* актуалізації комунікативної інтенції в акторському мовленні залишилися практично недослідженими, що і визначило доцільність обраної проблематики.

Актуальність дослідження зумовлено необхідністю систематизації існуючих уявлень про місце і роль феномену інтенції в межах теорії

мовленневих актів, а також важливістю з'ясування специфіки її вияву в усному англомовному дискурсі. Актуальність даної роботи увиразнюється ретельним аналізом **просодії** як засобу реалізації комунікативної інтенції в усному діалогічному дискурсі.

Метою дослідження є вияв просодичних засобів реалізації комунікативної інтенції в англомовному діалогічному дискурсі.

Об'єкт дослідження становить усний англомовний діалогічний дискурс.

Предметом дослідження є просодичні засоби реалізації комунікативної інтенції в усному англомовному діалогічному дискурсі.

Матеріалом дослідження слугували саундтреки і транскрипти 630 діалогічних епізодів, відібраних із чотирьох англомовних фільмів («Bridgit Jones's Diary», «Bridgit Jones's Diary: the Edge of Reason», «The Thomas Crown Affair», «Four Weddings and a Funeral»), що становить 303 хвилини звучного мовлення і відповідає 182 сторінкам стандартного тексту.

Практичний матеріал дослідження було класифіковано за авторською класифікацією, що ґрунтується на трьох принципах: 1) інтенції комунікантів, 2) ступені успішності/неуспішності комунікації, 3) ступені участі комунікантів у взаємодії.

Основним критерієм класифікації фактичного матеріалу дослідження виступає **інтенція**. Згідно із цим критерієм виокремлено та досліджено п'ять типів діалогів: *інформаційні, переконувальні, спонукальні, діалоги-самопрезентації і змішані* діалоги. В даних п'яти типах діалогів вивчалася реалізація/нереалізація п'яти інтенційних типів, а саме: бажання отримати/передати інформацію, бажання впевнити/переконати співрозмовника, бажання змусити/попрохати співрозмовника здійснити певну дію, бажання самовиразитись і змішані або різнорідні інтенції.

За критерієм **успішності/неуспішності комунікації** діалоги поділялися на: 1) комунікативно успішні й 2) комунікативно неуспішні. Виходячи з того, що в роботі досліджується переважно позитивна інтенція, необхідно зазначити, що успішність/неуспішність комунікації безпосередньо залежить від реалізації/нереалізації інтенції в аналізованих діалогах.

Залежно від інтенції учасників акту комунікації спостерігається і різний **ступінь участі комунікантів** у взаємодії. Дослідження експе-

риментального матеріалу уможливило виокремлення трьох основних груп діалогів за цією ознакою, в яких: 1) обидва учасники комунікації рівноцінно активні, оскільки метою їх спілкування є переконати, наполягти на власній позиції (дискусія, суперечка, конфлікт, сварка); 2) учасники комунікації поперемінно активні (наприклад, під час обміну думками або інформацією один комунікант веде себе активніше при запиті інформації, інший — при відповіді або наданні інформації); 3) активний лише один учасник комунікації, оскільки у нього домінує бажання самовиразитися, функція іншого комуніканта — слухати.

Для досягнення поставленої мети було проведено електроакустичний аналіз матеріалу дослідження, що містить інтонографічний та осцилографічний види аналізу. Електроакустичний аналіз дав змогу виокремити частотні, динамічні й темпоральні диферентори чотирьох типів діалогів.

Отримані дані за частотним, динамічним і темпоральним параметрами узагальнено завдяки математичній обробці даних, а саме — методиці статистичного аналізу результатів фонетичних досліджень.

Проведене дослідження дало змогу констатувати, що частотний компонент інтонації в цілому і значення частотного діапазону та пікової частоти основного тону (ЧОТ) зокрема відіграють важливу роль у реалізації інтенції в діалогах. Існує яскраво виражений взаємозв'язок між показниками частоти основного тону й успішністю/неуспішністю комунікації, яка носить характер зворотної пропорційності: що вище значення діапазону частоти основного тону та її пікових точок, то нижче відсоток комунікативної успішності в діалогах (див. таблицю 1).

Таблиця 1

Показники діапазону ЧОТ з відсотком успішності/неуспішності комунікації

Види діалогів		Информативні	Переконання	Спонукальні	Діалогі-самопрезентування	Змішані
Діапазон ЧОТ (Гц)	Ж	234	243	291	302	384
	М	93	06	156	177	214
Успішні діалоги (%)		98	61	38	33	31
Неуспішні (%)		2	39	62	67	69

Дані порівняльного аналізу показників діапазону частоти основного тону з даними аудиторського аналізу стосовно успішності/неуспішності досліджуваних діалогів (аналіз позитивності/негативності фінальної репліки) виявили певний взаємозв'язок між показником діапазону ЧОТ і відсотком успішності/неуспішності комунікації: діалоги з високим показником діапазону частоти основного тону, як правило, є комунікативно неуспішними і, навпаки, діалоги з нижчими показниками діапазонних значень ЧОТ характеризуються комунікативною успішністю.

Таким чином, встановлено, що діапазон частоти основного тону відіграє важливу роль у реалізації інтенції, а отже, значною мірою впливає на успішність/неуспішність комунікації.

Результати дослідження пікових значень частоти основного тону в діалогах дають змогу стверджувати, що пікові значення ЧОТ разом з діапазоном ЧОТ значною мірою беруть участь у реалізації інтенції. Залежність між величиною пікового значення і відсотком реалізованої інтенції в діалогах має характер *зворотної пропорційності*: що більше пікове значення ЧОТ, то менша ймовірність успішної комунікації.

В результаті виявлення локалізації пікових значень у синтагмі було встановлено, що в інформаційних, переконувальних і спонукальних діалогах пікові значення ЧОТ переважно локалізуються на 1 наголошеному складі (84 %, 62 % та 57 % відповідно); в діалогах-самопрезентаціях 47 % пікових ЧОТ припадають на ядро, 41 % — на 1 наголошений склад; у змішаних діалогах 86 % пікових ЧОТ локалізуються на ядрі.

Переважна локалізація пікових значень ЧОТ на 1 наголошеному складі в інформаційних діалогах пояснюється тим, що, як правило, запит інформації здійснюється за допомогою спеціальних питань (наприклад, «*What does he know about it?*»), у яких найбільшим просодичним виділенням характеризується питальне слово. Ці дані уможливають припущення про те, що діалоги, в яких пікові значення припадають на 1 наголошений склад, є комунікативно успішними частіше, ніж діалоги, в яких пікові значення локалізуються на ядрі.

Отримані результати дослідження локалізації максимумів ЧОТ свідчать про те, що в більшості випадків семантичний центр висловлення збігається з піковим значенням ЧОТ, висвітлюючи провідну роль мелодійного компонента інтонації в реалізації основного змісту

висловлення, особливо в інформаційних діалогах, де збіг семантичного центру з піковим значенням ЧОТ набуває тенденції функціональної залежності, тобто прямого зв'язку. Отже, пікове значення ЧОТ є *обов'язковим* параметром в реалізації інтенції в діалогах, що слугують для отримання/передачі інформації, і відіграє важливу роль в її реалізації в останніх 4 типах діалогів.

Метод узагальненого тонального контуру (УТК) дав змогу отримати динамічний інтонаційний портрет ЧОТ кожного типу діалогів і порівняти узагальнену динаміку руху ЧОТ у п'яти типах діалогів.

Статистична обробка отриманих даних за критерієм Стюдента довела достовірність спостережуваних відмінностей діапазону частоти основного тону в п'яти групах діалогічних єдностей.

Результати аналізу динамічної структури досліджуваних діалогів засвідчили наявність тісного зв'язку динамічної структури тексту з його експресивною та емоційною насиченістю. Дослідження діапазону інтенсивності показало, що найширший діапазон інтенсивності характерний змішаним діалогам; спонукальні, переконувальні діалоги та діалоги-самопрезентації характеризуються середнім діапазоном інтенсивності; найвужчий діапазон інтенсивності властивий інформаційним діалогам (див. рисунок 1).

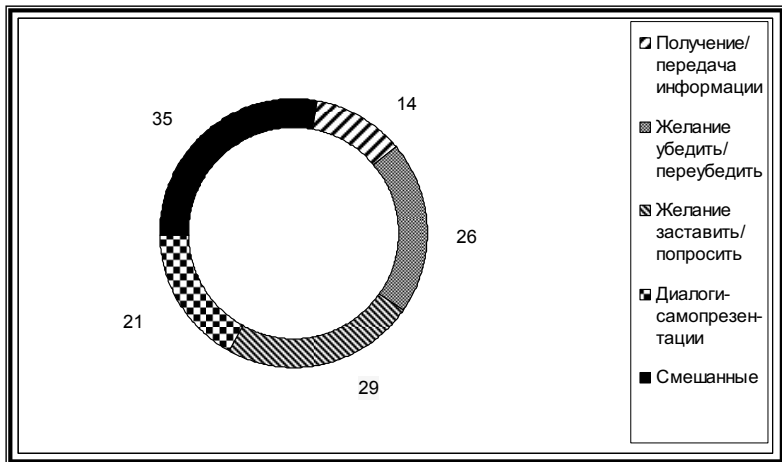


Рис. 1. Показники діапазону інтенсивності в досліджуваних діалогах (в дБ)

Ці дані уможливають проведення паралелі між значеннями діапазону інтенсивності та комунікативною успішністю/неуспішністю аналізованих діалогів. Інформаційні діалоги, що характеризуються найвужчим діапазоном інтенсивності, в 98 % випадків є комунікативно успішними, а змішані діалоги, яким властивий найширший діапазон інтенсивності серед всіх типів діалогів, комунікативно успішні лише в 31 % випадків.

Вивчення темпорального параметра інтонації свідчить про те, що темп також відіграє значну роль у реалізації/нереалізації комунікативної інтенції в досліджуваному матеріалі.

Порівняльний аналіз середньоскладової тривалості в діалогах показав, що варіативність темпу в 5 типах діалогів по-різному впливає на їх комунікативну успішність/неуспішність (див. рис. 2). В інформаційних діалогах домінуючий прискорений темп сприяє в більшості випадків (98 %) реалізації інтенції; в змішаних діалогах, навпаки, пришвидшений темп перешкоджає комунікативній успішності взаємодії (лише в 31 % діалогів інтенція реалізується); в переконувальних діалогах темп середній з тенденцією до уповільненого, який в 61 % випадків сприяє комунікативній успішності.

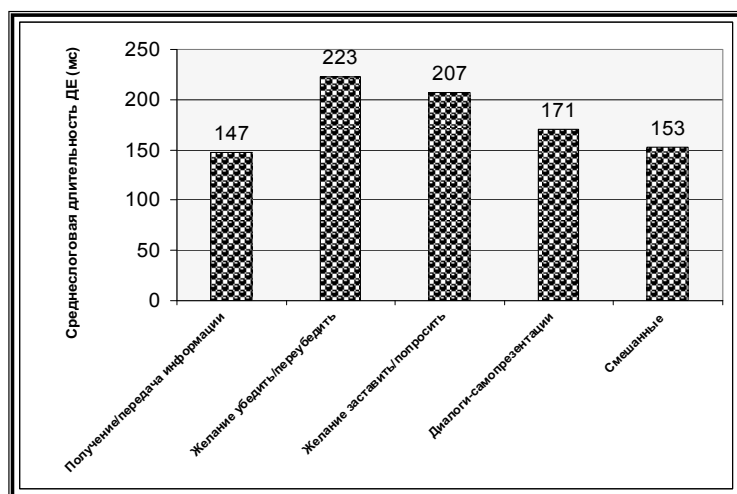


Рис. 2. Показники середньоскладової тривалості в ДЄ (в мс)

Отже, в різних типах досліджуваних діалогів темп по-різному впливає на результат комунікації: або сприяє, або перешкоджає реалізації інтенції.

Висновки. Найзагальніша характеристика інтенції мовця полягає в тому, що вона лежить в основі мовленнєвого акту, мотивує його, втілюється за допомогою різноманітних способів мовного вираження у висловленнях. У свою чергу, комунікативна інтенція — це перетворення проблемної ситуації спілкування в комунікативне завдання; це інтенція, призначена мовцем для мовленнєвого вираження.

Інтонія є одним з найважливіших механізмів реалізації комунікативної інтенції в досліджуваних діалогах. Серед акустичних ознак, що найчіткіше диференціюють діалоги, виокремлюються діапазон ЧОТ та максимальна ЧОТ діалогічної єдності; діапазон інтенсивності; середня тривалість складу в таких діалогічних єдностях; середня тривалість репліки-стимулу, репліки-реакції та фінальної репліки. Велике значення в реалізації основного змісту висловлення, а отже й самої інтенції, відіграють максимальні показники частоти основного тону та інтенсивності, що збігаються з семантичним центром діалогічної єдності.

Експериментальні дані дають змогу описати інтонаційні портрети 5 типів діалогів:

1. Інформаційні діалоги, що слугують для отримання/передачі інформації, характеризуються: 1) найвужчим діапазоном ЧОТ; 2) найнижчими максимумами ЧОТ; 3) найвужчим діапазоном інтенсивності; 4) найнижчими значеннями максимумів інтенсивності; 5) найнижчим показником середньої тривалості складу.

2. Переконавальним діалогам, у яких комуніканти мають намір упевнити/переконати співрозмовника, властиві: 1) низький діапазон ЧОТ; 2) середні максимуми ЧОТ; 3) середній діапазон інтенсивності; 4) середні максимуми інтенсивності; 5) найвищий показник середньої тривалості складу.

3. Спонукальні діалоги, в яких комуніканти мають намір змусити/попросити співрозмовника що-небудь зробити, характеризуються: 1) середнім діапазоном ЧОТ; 2) середніми максимумами ЧОТ; 3) середнім діапазоном інтенсивності; 4) середніми максимумами інтенсивності; 5) високим показником середньої тривалості складу.

4. Діалогам-самопрезентаціям притаманні: 1) середній діапазон ЧОТ; 2) високі максимуми ЧОТ; 3) середній діапазон інтенсивності;

4) низькі максимуми інтенсивності; 5) середній показник середньо-складової тривалості.

5. Змішані діалоги визначаються: 1) найширшим діапазоном ЧОТ серед 5 типів діалогів; 2) найвищими максимумами ЧОТ серед 5 типів діалогів; 3) найширшим діапазоном інтенсивності серед 5 типів діалогів; 4) найвищим показником максимумів інтенсивності; 5) середнім показником середньоскладової тривалості серед 5 типів досліджуваних діалогів.

Отримані висновки доводять існування цілої низки частотних, динамічних і темпоральних параметрів, що беруть участь у реалізації комунікативної інтенції в англомовному діалогічному дискурсі.

Перспективним вважаємо порівняльний аналіз інтенційного критерію в різних фоностілях — діловому, академічному і побутовому.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ

1. Грайс Г. П. Логика и речевое общение / Г. П. Грайс // Новое в зарубежной лингвистике. Лингвистическая прагматика. — 1985. — Вып. XVI. — С. 217–236.
2. Остин Дж. Л. Слово как действие / Дж. Л. Остин // Новое в зарубежной лингвистике. Теория речевых актов. — 1986. — Вып. XVII. — С. 22–129.
3. Серль Дж. Р. Классификация иллокутивных актов / Дж. Р. Серль // Новое в зарубежной лингвистике. Теория речевых актов. — 1986. — Вып. XVII. — С. 170–194.
4. Бондаренко Л. В. Фонетика спонтанной речи / Л. В. Бондаренко, Л. А. Вербицкая, Л. Р. Зиндер. — Л. : Изд-во ЛГУ, 1988. — 245 с.
5. Карасик В. И. Язык социального статуса / Карасик В. И. — М. : ИТДГК «Гнозис», 2002. — 333 с.
6. Леонтьев А. А. О речевой ситуации и принципе речевых действий / Леонтьев А. А. // Русский язык за рубежом. — 1968. — № 2. — С. 19–24.